

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Atatürk ve Rıza Şah Pehlevi Öncülüğünde Türkiye-İran İlişkilerinde Yakınlaşma Dönemi (1923-1938)

Period of Rapprochement In Turkey-Iran Relations under the Leadership of Atatürk and Reza Shah Pahlavı (1923-1938)

Meral MAVİŞ

Dr., Bağımsız Araştırmacı

meralksu@hotmail.com

Orcid ID: 0000-0003-4814-7100

Öz: Türk ve İran ilişkilerinin tarihi İslamiyet öncesi dönemlere kadar dayanmaktadır. Yaşadıkları coğrafyada güçlü devletlere sahip olan bu iki millet uzun dönemler boyunca sürekli rekabet içinde olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin fiilen sona ermesinden sonra Atatürk liderliğinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, her yönden şekillenen dünyanın yeni düzenine modern yapısıyla uyum sağlamıştır. Atatürk, öncelikle Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığını devam ettirmesi ve gelişmesi için her yönden bağımsız olması gerektiğine inanmıştır. Dolayısıyla Atatürk Döneminde bölgesel güvenlik ve topraklarının bütünlüğünü korumak, devletin esas politikası olmuştur. Bu doğrultuda Atatürk, tüm sınır komşularıyla olan ilişkilerinin düzeltilmesi ve geliştirilmesine büyük önem vermiş; sorunlarının diplomasi kanalıyla çözülmesi için bölge devletleri ile önemli antlaşmalar yapmıştır. Bu dönemde Türkiye ile İran arasında diplomatik olarak en kritik sorunlar arasında; sınırların belirsizliği, sınır güvenliği ve bazı aşiretlerin tutarsız eylemleri yer almaktaydı. Ancak 1921'de İran'da meydana gelen halk ayaklanması sonucunda yeni yönetime gelen Rıza Şah, Türkiye ile tarihi sorunları bir tarafa bırakarak ikili ilişkilere önem verip dostane bir tavır sergilemeye çalışmıştır. Özellikle yeni yönetimin, Türkiye ile arasındaki sınır ihlallerini çözme noktasında gösterdiği çaba iki kadim devleti birbirine daha fazla yakınlaştırmıştır. Bu çalışmada Atatürk Dönemi Türkiye ve Şah Rıza yönetiminde olan İran arasındaki diplomatik ilişkiler detaylı bir şekilde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İran, Atatürk, Rıza Şah Pehlevi, Sadabat Paktı.

Abstract: The historical relationship between Turkey and Iran dates back to pre-Islamic times. These two nations, situated in a region with powerful states, have been in constant competition for long periods. After the collapse of the Ottoman Empire, the Republic of Turkey, under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk, adapted to the new global order with its modern structure. Atatürk believed that Turkey needed to be independent in all aspects to maintain and develop the Republic of Turkey. Therefore, during the Atatürk era, safeguarding regional security and territorial integrity became the fundamental policy of the state. In line with this, Atatürk attached great importance to improving and normalizing relations with all neighboring countries and signed significant treaties with regional states to resolve issues through diplomacy. During this period, some of the critical diplomatic issues between Turkey and Iran included border ambiguity, border security, and inconsistent actions by certain tribes. However, in 1921, following a popular uprising in Iran, the new leader Reza Shah placed importance on friendly relations with Turkey, setting aside historical problems. The efforts made by the new government to resolve border violations between the two countries brought Turkey and Iran closer

Geliş Tarihi:04.05.2025

Kabul Tarihi:24.01.2026

Yayın Tarihi:30.04.2026

Atıf: Maviş, M. (2026). Atatürk ve Rıza Şah Pehlevi Öncülüğünde Türkiye-İran İlişkilerinde Yakınlaşma Dönemi (1923-1938). *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 254-270. Doi: 10.33437/ksusbd.1691265

---

together. This paper aims to provide a detailed evaluation of the diplomatic relations between Turkey during the Atatürk era and Iran under the leadership of Shah Reza.

Keywords: Turkey, Iran, Atatürk, Reza Shah Pahlavi, Sadabad Pact.

GİRİŞ

Savaş ve barış dönemlerinde diplomasi devletlerin en önemli mücadele sahası olmuştur. Nitekim Türkiye, özellikle Millî Mücadele Döneminden sonra uluslararası diplomasi alanında kendini göstermiştir. Bu bağlamda Misak-ı Millî sınırlarını büyük ölçüde koruyan Türkiye, Lozan Barış Antlaşması sonrasında bıraktığı önemli sorunların çözümünü diplomaside görmüştür. Ayrıca Türkiye olası bir bölgesel kaos ortamı veya iç savaş durumunda sınırlarının güvenliğini sağlamaya ve huzuru yeniden tesis etmeye yönelik büyük bir çaba göstermiştir. Bundan dolayı Türkiye, öncelikle komşu ülkelerle olan sınır sorunlarını diplomasi yoluyla çözme çabası içinde olmuştur. Komşularından olan Irak ile İran'ın bağımsız hareket edememesi ve özellikle İngiltere hegemonyasında olması bu ülkelerle olan tarihi sınır sorunlarının çözümünün uzun yıllara yayılmasına sebep olmuştur. Nitekim XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın ilkyarısında, Ortadoğu'da pek çok devlet gibi İran'ın da mezkûr (İngiltere) devletin nüfuzu altında olduğu bilinmektedir. Ayrıca İngiltere, Bolşevik İhtilalının çıkmasından sonra özellikle İran'daki kazanımlarını kaybetmemek, çıkarlarını her daim korumak ve buna devamlılık kazandırmak maksadıyla tüm bölgeyi kendi etki sahasına alma yoluna gitmiştir. Söz konusu bu kritik dönemlerde Londra yönetimi, sürekli olarak İran'ın iç işlerine istediği şekilde müdahalelerde bulunmuştur. Ancak bölge ülkeleri, tam bağımsızlık evresine adım attıktan sonra nihayet tarihi sorunlar üzerine çözüm arayışlarına başlamıştır. I. Dünya Harbi'nin sonrasında bu savaşın etkisiyle İran'da tam bir karışıklık ve istikrarsızlık hâkim olmuş, siyasi ve sosyal bölünmeler daha fazla meydana gelmiştir. Özellikle savaş sonrasında yabancı güçlerin bölgeden ayrılmasıyla birlikte ortaya çıkan krizi yönetmek ve iktidar boşluğunu doldurmak için yerel dinamikler harekete geçmişlerdir (Erdal, 2012: 77-78).

1920'li yılların ilk yarısında iki komşu ülke olan, Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye'si ve Rıza Han'ın İran'ının, dış politika çıkarları ve amaçları örtüşmekteydi. 1921 yılı Şubat ayında, milliyetçi eğilimlere sahip bir subay olan Rıza Han, İran'da mevcut siyasi istikrarsızlığa son vermek amacıyla bir hükümet darbesi gerçekleştirmiştir. Bu müdahalenin ardından hızla yükselerek önce ordu komutanlığı ve millî savunma bakanlığı, ardından ise başbakanlık görevlerini üstlenmiştir. Bu süreçte Rıza Han, İran'ın iç ve dış politikasında belirleyici bir aktör haline gelmiştir. Milliyetçi, tam bağımsızlıkçı ve anti-empyralist bir anlayışa sahip olan yeni yönetim, mezhepsel ve dini önyargılardan uzak bir devlet yapısını hedeflemiştir. Bu bağlamda, her iki rejimin ortak tehdit olarak gördüğü İngiltere, kısa vadeli çıkarlar doğrultusunda Sovyet Rusya ile geçici bir ittifak içerisinde bulunmuştur (Çetinsaya, 2002: 446).

Millî Mücadele Döneminde İngilizlerin, bölgeye yönelik sert müdahaleleri ve pervasız eylemleri Türklerle İranlıları aynı amaç etrafında birleştirmiş ve birbirlerine daha da yakınlaştırmıştır. İngilizlerin bölgeye yönelik bu kirli politikası Türkiye ve İran'da milliyetçi bir altyapı oluşmasına imkân sunmuştur. 1920 yılında Atatürk öncülüğünde Türkiye'de çok kısa zaman içerisinde yeni bir rejimin temelleri inşa edilmiştir. 1921 yılında ise Rıza Han¹ İran'da, yeni bir rejime geçiş sürecini başlatan radikal bir karar almıştır. Bu iki devletin tam bağımsız ve modern bir ulus devlet oluşturma hedefleri aynı döneme denk gelmiştir. Bu nedenle, her iki devletin çeşitli ortak paydalarda buluşması resmi ideolojilerin benzerliği ile iç ve dış tehdit algılarının örtüşmesi yeni rejimlerin siyasi düzlemde birbirine daha fazla yakınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Ortak ideolojik yönelimler ve benzeşen güvenlik kaygıları, bu yakınlaşmayı hem mümkün kılmış hem de teşvik etmiştir. Türkiye'de siyasal atmosfer ve değişim süreci İran yönetimi için ilham kaynağı olmuş ve Rıza Şah benzer reformları ülkesinde uygulamaya gayret göstermiştir (Garthwaite, 2011: 203-204; Çeçen, 2018: 170). Fakat siyasal konjonktür, sosyo-kültürel ve ekonomik nedenlerden dolayı İran'ın aşması gereken güçlükler Türkiye'nin önündeki güçlükler nazaran daha çetin olmuştur.

---

¹Pehlevi hanedanı kurucusu İran Şahı. Ayrıntılı bilgi için bkz: Kurtuluş, 2008: 67.

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNE KADAR TÜRK-İRAN İLİŞKİLERİ

Ön Asya'nın iki temel bölgesini oluşturan Anadolu coğrafyası ile Güneybatı Asya, bölge ülkeleri açısından tarihsel ve kültürel derinliğe sahip kadim topraklar olarak öne çıkmaktadır. Bu bölgeler, uzun tarihsel süreçler boyunca çeşitli medeniyetlerin beşiği olmuş ve bölge halklarının kimliklerinin oluşumunda belirleyici rol oynamıştır (Ocak, 2002: 503). Bundan dolayı bu kadim coğrafyada Türkler ve İranlılar arasında ilk münasebetlerin kurulması oldukça eski dönemlere dayanmaktadır. Ancak iki kadim devletin ilişki ağının "rekabet" ve "savaş" üzerine inşa edildiği bilinmektedir. Tarihte bu iki devlet arasında yapılan mücadeleler çoğunlukla Türklerin zaferiyle sonuçlanmıştır. Bu zaferler sonrasında özellikle de VI. yüzyılda birçok Türk kabilesinin ve boyunun İran'ın doğu kesimlerine yerleştikleri görülmüştür (Saray, 1999: 1). İran coğrafyasında XIII. yüzyılın sonuna doğru Şeyh Safiyettin-i Erdebili (1252-1334) tarafından Safaviye tarikatı¹ kurulmuş ve bu tarikat kısa sürede genişleyerek, Anadolu ile Suriye'de yayılma alanı bulmuştur (Arı, 2005: 80).

Şah İsmail'in şahlığını ilan etmesinden sonra 1510 yılında İran'ın doğu bölgelerinde yer alan Türk kabile ve boyları yurtlarından göç ettirilmiş, siyasi otoriteleri zayıflatılarak zamanla nüfuz alanları daraltılmıştır. Türklerin güç kaybetmesiyle birlikte Türk bölgesinde kolay bir şekilde yayılma imkânı elde eden Şah İsmail siyasi hâkimiyet sahasını genişletmiştir. Ancak İran Şahı'nın bu yayılması Yavuz Sultan Selim tarafından Çaldıran Savaşı'nda durdurulabilmiştir (Arı, 2007: 309). Türkler ve İranlılar arasında belli aralıklar ile 37 yıl boyunca süren savaş ancak Kanuni Döneminde 29 Mayıs 1555 tarihinde yapılan Amasya Muahednamesi ile nihayete ermiştir (Uzunçarşılı, 2011: 270). 1639 yılında İran'da imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması ile uzun yıllara dayanan Osmanlı-Safevî savaşı nihayet sona ermiş ve bugünkü iki ülkenin sınır hatları büyük ölçüde belirlenmiştir. Bu tarihi barış antlaşmasından sonra Türkler ve İranlılar arasındaki diplomatik ilişkiler istikrarlı bir gelişme göstermiştir (Sandıklı and Emeklier, 2014: 40).

1820 yılının sonlarına gelindiğinde Osmanlı-İran ilişkileri ciddi biçimde gerilmiş ve bu süreç, 1820-1823 yılları arasında yaklaşık üç yıl süren bir savaş dönemine evrilmiştir. Bu dönemde, Rusya'nın İran'ı Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtması, konargöçer yaşam tarzına sahip Sepki ve Haydaranlı aşiretlerinin sınır bölgelerinde yol açtığı güvenlik sorunları ile İranlı hacı ve tüccarların Osmanlı yerel yöneticilerince maruz bırakıldıkları baskılar, İran açısından savaş için elverişli bir ortam yaratmıştır. Bu koşullar doğrultusunda İran, 1820 yılı Eylül ayından itibaren Bayezid ve Kars üzerinden Osmanlı topraklarına yönelik saldırılara başlamış; sivilleri hedef alan organize ve şiddet temelli bir askerî politika benimsemiştir. İran'ın saldırılarına karşı Osmanlı Devleti, silahlı ve örgütlü bir direniş göstermiştir. Bu süreçte iki taraf arasında tam anlamıyla savaş durumu oluşmuş ve çatışmalar, Erzurum merkezli Doğu Cephesi ile Bağdat merkezli Güney Cephesi olmak üzere iki ana hatta yoğunlaşmıştır. Her ne kadar Osmanlı Devleti askeri açıdan bu savaşta üstünlük sağlayamamış olsa da, İngiltere'nin diplomatik müdahaleleri ile birlikte Erzurum Valisi ve aynı zamanda Şark Seraskeri olan Mehmet Emin Rauf Paşa'nın antlaşma görüşmelerindeki yetkin ve başarılı diplomatik girişimleri neticesinde, Osmanlı Devleti müzakerelerde avantaj elde etmiştir. Bu çabaların sonucunda 1823 yılında imzalanan Erzurum Antlaşması ile Osmanlı-İran Savaşı sona ermiş, Osmanlı Devleti herhangi bir toprak kaybına uğramaksızın barış sağlamıştır (Azap, 2022: 217). Antlaşma ile kısmen sağlanan barış ortamı XIX. Yüzyılın ilk yarısından sonra bozulmaya başladı. İki devlet arasındaki sorunun kaynağını, Bağdat vilayetinin hudut ihtilâfi konusu oluşturmuştur. Bu sorunun çözümü için olaya dâhil olan İngiltere ve Rusya, dörtlü bir hudut komisyonu oluşturulmasını istemişlerdi. Fakat kurulan bu komisyondan bir sonuç alınamamıştır (Saray, 1999: 81-83). Bağdat Valisi olan Âli Paşa'nın Muhammere'ye yönelik saldırısı iki devlet arasındaki gerginliği had safhaya taşımıştır. Bir yandan Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ile mücadele eden Osmanlı Devleti, diğer yandan İran ile savaşa girmek istemiyordu. Fakat İran, Osmanlı'nın Mısır meselesiyle meşgul olduğu bir ortamda isteklerini kabul ettirebileceği düşüncesiyle Bağdat'a 20.000 asker gönderdi (Sarıkçioğlu, 2009: 25). İran ile Osmanlı devleti sınır anlaşmazlıkları başta olmak üzere birçok nedenden ötürü savaşın eşiğine gelmişlerdi. Bu kritik süreçte İngiltere ve Rusya'nın arabuluculuğu ile sorunların çözümü için iki devlete, bir komisyon kurulması önerisinde bulunulmuştur. İngiltere ve Rusya bölgedeki menfaatlerini ve nüfuzlarını korumak istediği için arabuluculuk görevini üstlenmişlerdi. Kurulan komisyonun toplanma yeri olarak seçilen Erzurum

¹Safiyüddîn-i Erdebîlî tarafından kurulan tarikat. Ayrıntılı bilgi için bkz: Öngören, 2008: 476-478.

Vilayetinde dört devletin katılımı ile 1843 yılında Erzurum'da ilk toplantı yapıldı. Dört yıl süren komisyon çalışmalarının ardından, İngiltere ve Rusya tarafından hazırlanan dokuz maddelik antlaşma taslağı, Osmanlı Devleti aleyhine hükümler içerdiği gerekçesiyle Osmanlı hükümeti tarafından onaylanmamıştır. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti, İran'ın Kerbela ve Muhammere bölgelerinde gerçekleştirdiği saldırılar ile meydana gelen gasp ve yağma olaylarından dolayı resmî şikâyetlerde bulunmuştur (Kartal, 2019: 45). Nihayetinde Erzurum Antlaşması, 16 Muharrem 1263/1847 tarihinde Erzurum Valisinin konağında yapılan "resm-i âdi" töreni ile ve toplar atılarak ilan edilmiştir. Yapılan bu resmi törene rağmen Osmanlı Devleti, toprak kaybını bir türlü kabullenmemiştir (Aykun, 1995: 241-242). İngiltere ve Rusya'nın yoğun diplomatik girişimleri neticesinde, 1843 yılında Erzurum'da çalışmalarına başlayan Sınır Komisyonu, 5 Haziran 1847 tarihinde II. Erzurum Antlaşması'nın imzalanmasıyla faaliyetlerini tamamlamıştır. Antlaşma çerçevesinde, İngiliz ve Rus temsilcilerin de yer alacağı uluslararası bir komisyonun, Ağrı'dan Basra Körfezi'ne uzanan hat boyunca yapacağı arazi incelemeleri sonucunda Osmanlı-İran sınırının kesin olarak belirleneceği hükme bağlanmıştır (Çetinsaya, 2007: 165-166). Osmanlı Devleti, İran ile olan ilişkilerini geliştirebilmek için çok ciddi çaba sarf etmiştir. Bu bağlamda, Ahmet Vefik Paşa'nın başkanlık ettiği elçilik heyetini İran'a göndermiştir. Ancak Osmanlı'nın bu çabalarına rağmen İran, Rusya'ya yakınlaşma siyaseti gütmüş ve Osmanlı'nın beklentilerini karşılamaktan uzak kalmıştır (Saray, 1999: 84).

XIX. Yüzyılın son çeyreğine doğru İran coğrafyasında petrol yataklarının tespit edilmesi verimli olan bu bölgenin dış güçlerin müdahalesine maruz kalmasına neden olmuştur. Bu sebepten ötürü İran coğrafyası özellikle Sovyet Rusya ve İngiltere'nin rekabet alanı haline gelmiştir (Çete, 2007: 10-11). Ayrıca, İran ile Osmanlı Devleti arasındaki sınır meselesi 1913 yılında yapılan İstanbul Protokolü ile çözülmüş gibi görünse dahi, I. Dünya Savaşı sebebiyle uygulanamamıştır (Sarıkcıoğlu, 2009: 196). I. Dünya Savaşı'nın sonunda Türkiye'de Millî Mücadele Dönemi başlarken, Sovyet Rusya ve İngiltere ise İran'ı kendi tarafına çekebilmek için yoğun bir diplomasi yürütmüştür. 1921 yılının Şubat ayında Rıza Han'ın, hükümet darbesi ile iktidara gelmesinden sonra İran'da iç ve dış düşmanlara karşı istikrarlı bir mücadele dönemi başlamıştır (Çetinsaya, 1999: 148). Ayrıca bu dönemde merkezileşme, laikleşme ve modernleşme çok hızlı bir şekilde ön plana çıkmıştır (Kısak, 2022: 64).

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE TÜRK-İRAN İLİŞKİLERİ

Millî Mücadele Dönemi'nde Ankara Hükümeti ile İran arasındaki diplomatik ilişkilerin oldukça sınırlı ve mesafeli bir düzeyde seyrettiği bilinmektedir. Bu dönemde, taraflar arasında doğrudan ve sürekli bir siyasi etkileşimden ziyade temkinli bir karşılıklı izleme süreci söz konusu olmuştur. Ankara Hükümeti'nin doğulu ülkeler ile kurduğu ve kurmaya çalıştığı iyi ilişkiler göz önünde bulundurulduğunda bu durumun daha belirgin olduğu görülebilir. Gerçekleştirilen çeşitli diplomatik girişimlere ve iletilen olumlu mesajlara rağmen, Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler arzu edilen düzeye ulaşamamıştır. İki tarafın karşılıklı iyi niyet beyanlarına rağmen, ilişkilerin derinleşmesi yönünde somut ilerleme kaydedilememiştir. İran ile Türkiye arasındaki ilişkilerin istenilen düzeye ulaşamamasının arka planında bir dizi tarihsel ve siyasi etken bulunmaktadır. Bu etkenler arasında, Osmanlı Devleti ile Safevî ve Kaçar hanedanları arasında yüzyıllar boyunca süregelen ve Şii-Sünni ekseninde şekillenen karşılıklı güvensizlik önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin izlemiş olduğu Pan-Turancı politikalar, İran tarafından tehdit edici bir unsur olarak algılanmıştır. Bunun yanı sıra, İran'ın İngiltere ile olan ilişkilerini zedelemekten kaçınma yönündeki stratejik kaygıları, Ankara Hükümeti ile erken dönemde yakın diplomatik ilişkiler kurma konusunda temkinli bir tutum benimsemesine yol açmıştır. İki ülke sınırlarında yaşayan Kürt aşiretlerinden kaynaklanan güvenlik sorunları ile Paris Barış Konferansı sürecinde İran'ın Türkiye'ye yönelik toprak taleplerinde bulunması da bu mesafeli ilişkinin diğer belirleyici unsurları arasında yer almaktadır (Oran, 2001: 204-206). İran Dışişleri Bakanı, 26 Mart 1919 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na hitaben kaleme aldığı resmî yazıda, İran'ın kuzey sınırları bağlamında kapsamlı bir toprak talebinde bulunmuştur. İran tarafından ileri sürülen talepler, Aras Nehri'nden başlayarak kuzeydoğu istikametinde Derbend'e kadar uzanan; Tiflis, Kars ve Erzurum'un çevresinden geçerek Erivan ve Elizabetpol bölgelerini de içine alan geniş bir coğrafi alanı kapsamaktadır. Bu talepler, dönemin bölgesel güç dengeleri ve sınır sorunları bağlamında değerlendirildiğinde, İran'ın bölgedeki nüfuzunu artırmaya yönelik stratejik bir girişim olarak öne çıkmaktadır (Sonyel, 1995: 42). İran'ın bu yöndeki talepleri, dönemin bölgesel güç dengeleri ve sınır meseleleri bağlamında dikkat çekici bir girişim olarak değerlendirilmektedir (Sonyel, 1995: 42). Tüm bu tarihsel ve siyasi sorunlara rağmen, Atatürk Dönemi'nde Türkiye-İran ilişkileri yeni ve olumlu bir

evreye girmiştir. Atatürk'ün liderliğinde şekillenen Türk dış politikası çerçevesinde, Türkiye ile İran yönetimi arasında karşılıklı anlayışa dayalı dostane ilişkiler geliştirilmiştir. Bu ilişkiler, özellikle bölgedeki Arap ülkeleriyle yürütülen diplomatik temaslara kıyasla daha istikrarlı ve sürdürülebilir bir zeminde ilerlemiştir (Erdal, 2012: 78-79). İran Hükümeti, 28 Nisan 1921 tarihinde Türkiye ile olan ilişkilerini ilerletmek ve mevcut sorunları çözmek için harekâta geçmiştir. İran, Ankara'ya resmi bir heyet göndermek istediğini bildirerek izin istemiştir. Kaçar Hanedanlığı'na rağmen, Rıza Han'ın İran siyasetinde giderek etkin bir aktör haline gelmesi, Türkiye tarafından dikkatle izlenmiş; benzer şekilde, Mustafa Kemal Atatürk'ün Millî Mücadele sürecindeki başarıları da Rıza Han tarafından yakından takip edilmiştir. Her iki liderin yükselen siyasi etkileri, dönemin bölgesel dengeleri üzerinde belirleyici bir etki yaratmış ve karşılıklı gözlemler, iki ülkenin yönetimlerinin birbirine olan yaklaşımını etkilemiştir (Karabalık, 2023: 578). 22 Haziran 1922 tarihinde İran, Ankara Hükümeti'ni resmen tanıdığını ilan etmiş ve bu doğrultuda Mofakhan Eshag'ı Ankara'daki ilk büyükelçisi olarak atadığını duyurmuştur. Bu adım, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin resmîyet kazanmasının ve karşılıklı anlayışın pekişmesinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir (Çamurcu, 2000: 92; Kaya, 2004: 39). TBMM'nin 27 Haziran 1921 tarihinde yapılan 43. İcümada, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey, harici siyaset hakkında verdiği beyanatında, Hükümetlerinin İran ile dostluk ilişkilerini geliştirmek istediklerini ifade etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1921: 61). 1921 yılı Ağustos ayında, İran Hükümeti, Eğitim Bakanı Mümtazü'd Devle İsmail Han'ı "Fevkalade Sefir" unvanı ile Ankara'ya göndermiş ve böylece Mümtazü'd Devle, İran'ın Ankara elçisi olarak görev üstlenmiştir. Bu adım, İran Hükümeti'nin Türkiye'ye yönelik diplomatik temsilini pekiştiren bir hamle olarak değerlendirilirken, Türkiye de İran'a bir elçi veya temsilci gönderme kararı alarak, konsolosluk açma sürecinin uygulanmasına başlamıştır (BCA, 030.18.1.1.3.26.20).

TBMM'nin ikili ilişkilerde izlediği yumuşama siyaseti ile birlikte İran, 22 Haziran 1922 tarihinde Ankara Hükümeti'ni resmen tanımıştır (Kaya, 2004: 39). Mümtazü'd-Devle, Ankara'ya gelmeden önce Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 16 Haziran 1922 tarihli nüshasında çıkan "İran Kabinesi ve Anadolu ile İtilaf" başlıklı haberde; "İran kabinesi haricin parmağı olan Kürt isyanını bastırmağa ahdettiği gibi, hükümetimizle de itilaf için çalışıyor" (Hâkimiyet-i Milliye, 16 Haziran 1922: 1). Denilerek, ilişkilerin geliştirilmek istendiği vurgusu yapılmıştır. Söz konusu diplomatik gelişmeden yalnızca bir hafta sonra, 23 Haziran 1922 tarihinde, Rıza Han'ın gayri resmî temsilcisi sıfatıyla Mümtazü'd Devle'nin başkanlık ettiği İran heyeti Ankara'ya ulaşmıştır (Sarıhan, 1996: 491). Heyet, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ve Ankara'da bulunan diğer yabancı misyon temsilcileri tarafından resmî bir törenle karşılanmıştır. Mümtazü'd Devle, bu ziyaret çerçevesinde 30 Haziran 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya güven mektubunu takdim etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu güven mektubunun sunumu sırasında yaptığı konuşmada; "Her iki ülke arasındaki kardeşlik bağlarının son zamanlarda daha güçlü bir hale geldiğini bundan böyle her iki milletin felaket ve mutluluklarını karşılıklı olarak birlikte paylaşacaklarını" ifade etmiştir (Sonyel, 1991: 232; Karabalık, 2023: 578). Bu gelişme, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin kurumsallaşması açısından önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilmiştir. İki ülke arasında artarak devam eden bu iyi ilişkiler sonucunda 28 Ekim 1922 tarihinde İran, Trabzon'da bir konsolosluk açma talebinde bulunmuştur. İran'ın bu talebi Hariciye Vekâleti tezkeresi ile İcra Vekiller Heyeti'ne bildirilmiş ve konu üzerinde yapılan görüşmeler neticesinde 12 Kasım 1922 tarihinde çıkarılan bir kararname ile Türkiye'nin Tebriz'de, İran'ın ise Trabzon'da bir konsolosluk açması kabul edilmiştir (BCA, 030.18.1.1.6.36.8). Türkiye'nin, Tahran'a atanan ilk büyükelçisi olan Muhittin Paşa, 7 Şubat 1923 tarihinde güven mektubunu sunmuştur. Bu gelişme ile birlikte iki devlet arasındaki siyasi ilişkilerde önemli bir mesafe daha kat edilmiştir (Kaya, 2004: 39-40). Muhittin Paşa'dan sonra Atatürk, Tahran'a elçi olarak Memduh Şevket Esendal¹ göndermişti. İngiltere bu iki devlet arasında gelişen diplomasinin ve elçi atamalarının gerçekleşmesinden memnun olmamıştır. İngiltere, her daim iki ülke arasındaki dostane ilişkilerin gelişmesine engel olmaya çalışmıştır. Ancak Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasından sonra İran yönetimi ve halkı, bu nihai zafer nedeniyle Atatürk'ü tebrik etmiş ve hediyeler göndermiştir (Umar, 2010: 462-463).

Simko İsyanı

Simko (İsmail Ağa), Türk-İran sınır bölgesinde yaşayan ve bölgedeki Kürt toplulukları üzerinde önemli bir nüfuza sahip olan bir aşiret reisiydi (Çetinsaya, 2000: 771-772). I. Dünya Savaşı ile İran'da

¹1925-1930 yılları arası Tahran Büyükelçisi. Ayrıntılı bilgi için bkz: Teke and Aydoğan, 2021: 347-370.

meydana gelen siyasi kaostan faydalanmak isteyen Rus iktidarı, Şikak aşiretine mensup olan Simko'yu, Bolşevik İhtilal'na kadar kendi amaç ve çıkarları doğrultusunda kullanma yoluna gitmiştir (Ünal, 2006: 197). Ayrılıkçı Kürt aşiret liderleri, bölgede oluşan siyasi kaos ortamından faydalanıp iç karışıklıklar meydana getirmiştir. Ayrıca bazı Kürt aşiret liderlerin yabancı devletlerle ilişki kurması ve hatta onlardan yardım alması Türkiye ile İran arasında siyasi krize neden olmuştur. Türkiye ve İran sınırında yaşayan Simko'nun önderliğinde gelişen isyan, iki devleti de çok zor durumda bırakmıştır (Kara, 2010: 22). Özellikle I. Dünya Harbi'nden sonra imzalanan Mondros Mütarekesine bağlı olarak Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesiyle birlikte Türk-İran sınır hattında milliyetçi Kürt aşiretleri, ortaya çıkan siyasi ve askeri boşluktan yararlanarak iki devletin bekasını tehdit etmiştir (Yıldırım, 2009: 32-33). Ayrıca Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 11. Maddesine göre, İran'ın kuzeybatısında ele geçirdiği bölgeden çekilmek zorunda kalması, Simko'nun ağabeyi Cafer Ağa'nın İran güçleri tarafından öldürülmesi, egemen güçlerin Simko'yu askeri ve mali yönden desteklemeleri, Osmanlı ve İran arasında Kotur Bölgesi anlaşmazlığı gibi faktörler Simko'nun bu bölgeye yapılan isyan sürecine zemin hazırlamıştır (Özdemir and Çakırbaş, 2013: 315; Kaya, 2017: 205). 1919 yılının nisan-mayıs ayında patlak veren Simko isyanını, İran güçleri bastırmada yetersiz kalmış ve isyan giderek büyümüştür. Aynı yılın haziran-temmuz ayında İngilizlerin zoraki baskısıyla Tahran yönetimi, Simko ile uzlaşma yoluna gitmiştir. Bu uzlaşmaya göre Simko'ya bazı bölgelerin idareciliği verilmiştir. Ancak bu uzlaşma kısa sürmüş ve İran bir fayda sağlamamıştır. Bu dönemde Simko, Türk idarecileri ile siyasi ilişki geliştirerek bölgedeki emperyal emelleri olan İngiliz nüfuz tehlikesine ve dönem dönem şiddetlenerek büyük bir sorun haline gelen Ermeni/Nasturi saldırılarına karşı Türk milliyetçilerine yardım ederek, Türkiye'den silah ve mühimmat almıştır. Simko 1921 yılı sonuna kadar Selmas ve Urmiye ovalarını, Haydarabad, Savuçbulak'ı hâkimiyeti altına almış ve topraklarını Hoy'dan Bane'ye kadar genişleterek asker sayısını beş bine kadar çıkarmıştır. Ancak 1921 yılından itibaren İran'da yeni siyasi gelişmeler meydana gelmiştir. Darbeyle iktidarı deviren Rıza Han bölgelerdeki bütün isyanları zorla bastırmıştır. Ağustos 1922 tarihinde Rıza Şah büyük askeri bir güçle Simko'yu bölgeden çıkarmış ve bölge çok kısa bir sürede tekrardan Tahran yönetiminin eline geçmiştir. Bu isyanda büyük bir hezimet alan Simko ve diğer liderler Türkiye'ye sığınmak zorunda kalmıştır. İran yönetimi, Simko ve diğer liderlerin iadesini istemiştir. Türkiye bunları iade etmemiş ancak Simko, Türk güçleri tarafından etkisiz hale getirilmiştir (Çetinsaya, 2000: 772-774).

1923-1939 DÖNEMİ TÜRK-İRAN İLİŞKİLERİ

1923-1939 yıllarında Türkiye ve İran'da eski rejimler yıkıldıktan sonra bu rejimlerin yerine daha özgürlükçü ve reformist rejimler kurulmaya çalışılmıştır. Özellikle bu dönemde her iki ülkenin izlediği dış politika benzerlik göstermekteydi. Rıza Han'ın Şubat 1921 tarihinde hükümet darbesi ile iktidara gelmesiyle birlikte İran'da iç ve dış düşmanlara karşı yeni bir mücadele dönemi başlamıştır. Han iktidarı döneminde, İran'ın egemen güçlerin kontrolüne girmemesi için büyük gayret göstermiştir (Gürkaş, 2004: 105-106). 1922-1923 yıllarında İran'da, burjuva ve demokratik güçler arasındaki mücadelelerin giderek büyümesi sonucunda birçok isyan yaşandı ve bu durum, Kaçar Şahı Ahmet Şah'ın devrilmesi ile son buldu. Rıza Han'ın Şah olarak iktidarını pekiştirmesine zemin hazırlayan süreç, 1925 yılının sonbaharında başlamıştır. Aynı yılın yaz sonunda, uzun süren bir Avrupa seyahatinin ardından İran'a dönme kararı alan Ahmet Şah'ın dönüşü, ülkede düzenlenen çeşitli destek gösterilerine rağmen, Rıza Han'a yönelik duyduğu endişe nedeniyle ertelenmiştir. Bu gelişmelerin ardından, 29 Ekim 1925 tarihinde toplanan İran Meclisi'nde genç bir milletvekili olan Davar, Ahmet Şah'ın tahttan indirilmesini ve yerine Rıza Han'ın geçirilmesini teklif etmiştir (Cin, 2006: 36). Bu öneri, İran'da köklü bir rejim değişikliğinin başlangıcını teşkil etmiştir. Zira Kurucu Meclis, 12 Aralık 1925 tarihinde İran'da Rıza Han'ı şah ilan etti. Aynı zamanda, anayasanın maddelerinde yapılan değişikliklerle birlikte Kaçar Hanedanlığı resmi olarak yerini Pehlevî Hanedanlığı'na devretti (Azap, 2022: 19; İvanov, 2021: 351-355; Armaoğlu, 1999: 209).

İran'daki yeni hanedanın kurucusu ve ilk devlet başkanı olan Rıza Şah, tıpkı Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk gibi asker kökenli bir liderdir (Azap, 2022: 19). Ankara'nın Rıza Han'a yönelik yaklaşımı, onun 1921 yılında iktidarı fiilen ele geçirmesinden, Aralık 1925'te resmen İran Şahı ilan edilmesine kadar geçen süreçte dalgalı bir seyir izlemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın 16-17 Ocak 1923 tarihlerinde gerçekleştirdiği İzmit Basın Toplantısı'nda İran'a dair yaptığı değerlendirmeler, Türkiye ile İran arasındaki diplomatik ilişkilerin henüz belirgin bir çerçeveye oturmadığını ve Rıza Han'ın izlediği politikaların dikkatle takip edildiğini ortaya koymaktadır

(Çetinsaya, 2000: 785-786). Temkinli yaklaşımlara rağmen İran ile ikili ilişkileri geliştirmek isteyen İcra Vekiller Heyeti, 29 Nisan 1926 tarihinde çıkardığı önemli bir kararname ile daha önce Afgan Emiri Habibullah Han için yaptırılmış olan ancak ölümü üzerine Maliye Vekâletine iade edilen kılıcın, taç giyme merasiminde İran Şahı'na hediye olarak gönderilmesi yönünde karar almıştır (BCA, 030.18.1.1.18.28.6).

Atatürk'ün izlediği dış politikanın birinci önceliği, realist, güvenlikten asla ödün vermeden dost ülke menfaatlerini her daim koruyan ilişkiler üzerine olmuştur. Bu politika kapsamında Türk yönetimi, İran'da cumhuriyetin ilan edilmesine açık destek sunmuştur. Bu açık desteğe karşılık Rıza Han da 1925 yılında, Türkiye'de hilafetin kaldırılmasından hoşnut olmayan ulemayı tasfiye etmiştir (Gürkaş, 2004: 105-106). Türkiye ile İran arasındaki diplomatik ilişkilerin kurumsal bir zemine oturtulması sürecinde, 22 Nisan 1926 tarihinde Güvenlik ve Dostluk Antlaşması imzalanmıştır (Pehlivanoglu, 2004: 77; Özgiray, 1995: 688). Bu antlaşmayı tamamlayıcı nitelikteki ek protokol ise 15 Haziran 1928 tarihinde taraflarca imzalanmıştır. Söz konusu iki belgeyi yürürlükten kaldıran ve daha kapsamlı bir çerçeve sunan Türkiye-İran Dostluk Antlaşması ile Türkiye-İran Güvenlik, Tarafsızlık ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması, 5 Kasım 1932 tarihinde imzalanarak iki devlet arasındaki ilişkilerde yeni bir dönemin başlangıcını teşkil etmiştir (Akgül, 2005: 2). Özellikle 1932 yılında sınır sorununun çözülmesiyle birlikte, Türkiye-İran ilişkileri tarihinde İkinci Dünya Savaşı'na kadar uzanan dönem, en olumlu yıllar olarak anımsanacak bir devir olmuştur (Elhan and Karaoğlu, 2022: 212). Her iki lider de yeni dönemde ülkelerini güçlendirmeye çalışmış ve bu doğrultuda önemli adımlar atmıştır.

ATATÜRK'ÜN YAPTIĞI İNKILÂPLARIN RIZA ŞAH YÖNETİMİNDEKİ İRAN'DA YANSIMALARI

Atatürk'ün izlediği politikalar sadece iç siyasete yönelik olmamış, aynı zamanda İran, Irak ve Afganistan gibi ülkeleri de kapsayıcı bir vizyona sahip olmuştur. Rıza Şah oldukça gururlu bir lider olmasına rağmen, modernleşme ve bağımsızlık konusunda Atatürk'ten önemli ölçüde ilham almıştır. Ayrıca yalnız kendisi değil aynı zamanda takip ettiği hırslı programında, reformlarının temel mimarları olan ve Avrupa'da eğitim almış, aydın şahıslar olarak bilinen Abdül Hüseyin Teymurtaş ve Ali Ekber Dâver'de Atatürk hayranı kişiler olarak öne çıkmıştır (Oberling, 1994: 209). Ahmet Şah uzun süreli bir ikamet için Avrupa'ya gönderildiği dönemde, Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye'de 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'i ilan etmişti. Rıza Han, 1924 yılında İran'da bir Cumhuriyet hareketi başlatmayı denedi fakat bu girişimi kamuoyunun liderliğini yapan mollalar tarafından engellenmiştir. Girişimi sonuçsuz kalan Rıza Han, monarşiyi devirmek yerine sadece hükümdar değişikliği yapmaya karar vermiştir (Mansel, 1998: 149-150; Turan, 1996: 187). İran'da Cumhuriyetin ilan edilmesi fikrini Mustafa Kemal Paşa'nın direktifleri ile Rıza Han'ın benimsemesine ikna eden kişi Tahran Büyükelçisi Muhiddin Paşa idi. Ayrıca, Kemalist olarak tanımlanabilecek İranlı aydınların Türk modelinin benimsenmesi hakkında kulis yapmaları bir diğer etken olarak görülmektedir. Nitekim 1923 yılında Türkiye'de Cumhuriyetin ilan edilmesinin ardından, İran'da faaliyet gösteren "Tebriiz Cumhuriyetçiler Derneği" tarafından cumhuriyetçi eğilimleri açıkça ortaya koyan ve Türkiye'deki rejim değişikliğini destekleyen resmi bir bildiri yayımlanmıştır (Karabalık, 2023: 579).

Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde kazanılan İstiklal Harbi sonrasında Türk milleti, aynı zamanda özgürlüğünü de elde etmişti. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte yeni Türk devleti kurulduktan sonra, devletin ayağındaki prangalardan da kurtulduğu görülmektedir. Bu doğrultuda en önemli konulardan biri de kapitülasyonların tamamen ortadan kaldırılmasıydı. Atatürk'ün deyişiyle; "Lozan'da: Kapitülasyonların her nev'i tamamıyla ve ebediyen lağvolunmuştur" (Gül, 2021: 735). Atatürk gibi Rıza Şah'ın da ilk yaptığı işlerden biri yabancı etkisinin sembolü olan kapitülasyonları 1 Mayıs 1928'de kaldırmak olmuştur (Kaya, 2004: 125). 1926 yılında Türkiye'de Medeni Kanun yürürlüğe girerken, 1928 yılında ise Rıza Şah'ın Medeni Kanun'unun ilk bölümü ortaya çıkmıştır. Atatürk, 1926 yılında Türkiye'de ceza yasasını yayınlamış; aynı yıl Rıza Şah'ın ceza yasası taslağı da hazırlanmıştır. Türkiye'de bağımsız ve laik yargı sisteminin temelleri 1924 yılında atılmışken, İran'da benzer nitelikteki laik mahkemelerin kurulması, siyasal, toplumsal ve kültürel dinamiklere bağlı olarak ancak 1936 yılında gerçekleşmiştir. Dil politikaları açısından da benzer bir paralellik göze çarpmaktadır. Türkiye'de, Atatürk'ün talimatıyla 12 Temmuz 1932 tarihinde kurulan Türk Dil Kurumu'nun karşılığı niteliğindeki kurum, İran'da 1935 yılında "Fehengistân" adıyla faaliyete başlamıştır (Metin, 2006: 304). Öte yandan, yine Atatürk'ün yönlendirmesiyle 15 Nisan 1931 tarihinde Türk tarihinin kökenlerini bilimsel temelde araştırmak amacıyla Türk Tarih Kurumu kurulmuştur. İran'da toplumdaki tarih şuurunu geliştirmek ve sosyo-kültürel çalışmalar yapmak için Düşünceyi Geliştirme Kurumu kurulmuştur. Ayrıca Türkiye'nin

kuruluş arifesinde yürürlüğe koyduğu devletçilik politikası da İran yönetimi tarafından kabul görmüş ve uygulanmıştır. Bu kapsamda ticaret kanunları kabul edilerek ülkenin ilk ticaret odası inşa edilmiş, akabinde ise Ticaret Bakanlığı kurulmuştur (Koca, 2020: 358, 362).

Atatürk tarafından sosyal haklara yönelik önemli kararnameleler çıkarılmıştır. Buna bağlı olarak Türkiye’de 1926 yılında Şapka Kanunu çıkarılmıştır, 1928 yılında İran’da ise Pehlevi Başlığı zorunlu tutulmuştur (Oberling, 1994: 209). 1925 yılında Türkiye’de kadınların peçe giymelerine yasak getirme süreci başlamıştır, bu durumun ilk adımları İran’da 1928’de atılmıştır. Türkiye’de 1934 yılında olumlu veya olumsuz mana içeren tüm lakaplar ve takma adlar yasaklanırken; buna benzer durum 1935 yılında İran’da da görülmüş ve unvanlar ile lâkaplar yasaklanmıştır. Yukarıda verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere Rıza Şah ile Atatürk dostane ilişkiler kurmuştur. İki lider, en iyi biçimde milletlerini modernleştirebilmenin olanakları ve önündeki engellerin nasıl kaldırılacağı konusunda zaman zaman fikir alışverişinde bulunmuşlardır. Ayrıca Rıza Şah hem fikir alışverişinde bulunmak hem de güvenlik sorunlarını konuşmak üzere Türkiye’ye önemli bir ziyaret gerçekleştirmiştir (Vakit, 10 Haziran 1934: 1-2). İran Şahı, Türkiye’ye gerçekleştirdiği resmî ziyaretin ardından ülkesine dönerken, henüz İran sınırını geçtiği sırada Atatürk inkılâplarının kendisi üzerindeki etkisini yansıtan şu dikkat çekici ifadeleri kullanmıştır: “Biz büyük bir insanla görüşmeye gitmiştik. Biz de ulusumuzu, O’nun ulusunu ulaştırdığı düzeye erdirmeliyiz” (Öztoprak, 1984: 296). Bu sözler, Atatürk’ün liderliğinde gerçekleştirilen reformların yalnızca Türkiye’de değil, bölge ülkelerinde de nasıl bir yankı uyandırdığını göstermesi bakımından önemlidir. Gerçekten de İran Şahı, bu ziyaretten oldukça faydalanmış ve bu doğrultuda önemli adımlar atmıştır. Şah’ın bu dönemleri siyasi hayatının en üretken dönemi olarak göze çarpmaktadır. Buna bağlı olarak 1935 yılında İran’da karma okullar açılmış, Tahran Üniversitesi ve Ferhengistân kurulmuş, kıyafet devrimi kabul edilmiştir. Yine Tahran’ın merkezinde yer alan Kadın Kültür Merkezi resmi davetlilerin olduğu görkemli bir törenle kapılarını halka açmıştır. 1936 yılında çıkarılan kararnameye göre ülkede faaliyet gösteren tüm okullarda özellikle de yetişkinlerin eğitim-öğretime entegre olmaları için akşam sınıflarının kurulması yönünde karar alınmış ve bu karar doğrultusunda adlî sistem tekrar gözden geçirilip laikleştirilmiştir. Dil üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında Atatürk’ün ve Rıza Şah’ın, dile dayanan Avrupa tarzı bir milliyetçiliği savundukları görülmektedir. Fakat ikisinin hemfikir olmadığı ayrıldığı konularda mevcuttur. Şöyle ki, Arap harflerinin yerine Latin alfabesinin getirilmesi konusunda fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Atatürk Latin alfabesine geçilmesi noktasında çalışma yürütüyordu. Çünkü Atatürk, batıya dönük farklı ve yeni fikirler geliştirmek ve bunları uygulamak için Türklerin kültürel bağ ve baskıdan kurtarılması gerektiği düşüncesini her daim taşımaktaydı. Rıza Şah ise Arap alfabesinden vazgeçilmesinin doğru olmadığını belirtmekteydi. Hatta Şah, Arap alfabesinin İranlıların kendi kültürleriyle şeref kazanmalarına daha uygun olduğunu ifade etmiştir (Koca, 2013: 108-112). Öte yandan, 1934 yılında Türkiye’ye gerçekleştirdiği ziyarette İsmet Paşa Kız Enstitüsü’nü gezerek bu okulu çok beğenen İran Şahı Rıza Pehlevi, bu eğitim kurumunun aynısının Tahran’da da yapılmasını istemiştir. Tahran’ın en işlek ve güzel caddesinde inşa edilen okulun, rengi dahi aynı olmuştur. Açılışını bizzat İran Şahı’nın yaptığı ve Hüneristan-ı Duhteran adı verilen 200 yataklı bu okulda, Türkiye’deki İsmet Paşa Kız Enstitüsü’nün eğitim programı aynen uygulanmıştır (Doğan and Kılınç, 2020: 2379-2380). Bu süreçte her iki liderde ülkelerinin modernleşme çabalarına önemli katkı sunmuş ve döneme damga vurmuşlardır. Rıza Şah, daima Atatürk devrimlerine benzer reformları ülkesinde gerçekleştirmeye çaba göstermiş ve Türkiye onun için model bir ülke olmuştur. Ancak Şah, hükümdarlık yıllarında uyguladığı ve yaptığı reformlarda Atatürk’e göre geride kalmıştır. Çünkü İran, Türkiye’deki gibi bir alt yapıya, siyasal yapılanmaya ve düşünce yapısına sahip değildi.

TÜRKİYE-İRAN ARASINDAKİ SİYASİ İLİŞKİLER

İran’ın reform hareketleri, Atatürk’ün 1923-1928 yılları arasında Türkiye’de siyasal ve sosyo-kültürel alanda ortaya koyduğu ve uyguladığı devrimlere paralellik taşımaktaydı. Buna bağlı olarak İran, Türkiye ile arasındaki ilişkileri normalleştirmek için ilk adımı atmıştır. Nitekim 22 Nisan 1926 tarihinde İran ve Türkiye arasında “Muhadenet (Hudut) ve Emniyet Muahedesi (Antlaşması)” imzalanmıştır (Türkman, 2007: 218-220; Erdem, 2016: 391). Bu antlaşmaya göre iki ülke birbirlerine saldırmayacaklarını, birbirlerinin haklarını koruyacaklarını aleyhine askeri, siyasi, iktisadi ve mali hiçbir ittifakta yer almayacaklarını, hatta birbirlerinin aleyhine gelişen her türlü durum ve şartta tarafsız kalmayı taahhüt ettiler. Aslında bu antlaşmanın önemli noktasını iki devletin karşılıklı olarak egemenlik haklarının tanınması, toprak bütünlüğü ve iç işlerine müdahalenin menedilmesi teşkil etmiştir

(Müezzinoğlu and Şahin, 2016: 248). Böylelikle bu antlaşma ile iki devletin birbirlerine yaklaşımı ve güven duygusu daha da pekiştirilmiştir.

Atatürk ile Rıza Şah arasında tesis edilen dostane ilişkilerin bir yansıması olarak, 23 Ocak 1932 tarihinde Türkiye ile İran arasında Uzlaşma, Adli Tesviye ve Hakemlik Muahedesi imzalanmıştır. Bu antlaşmanın iki liderin doğrudan öncülüğünde gerçekleştirilmiş olması, taşıdığı diplomatik önem açısından dikkat çekicidir. Söz konusu muahede, geçmişte iki ülke arasında süregelen sınır sorunlarının büyük ölçüde giderilmesini sağlamış; böylece Türkiye-İran ilişkileri karşılıklı güven ve iş birliği temelinde yeni bir siyasi evreye taşınmıştır (Atuk, 2017: 232). Ayrıca, iki ülke arasında sınırların güvenliği ve tayini, mutabakat, adli süreçler ve hakemlik konularına çözüm yolu üretmiştir (Akşam, 23 Ocak 1932: 1). Bu antlaşma bağlamında soygunları ve kaçakçıları önlemek maksadıyla Ağrı sınır bölgesinde yer alan stratejik noktalarda bazı önemli değişiklikler de yapılmıştır. Bu iyi ilişkiler sayesinde iki ülke arasında 5 Kasım 1932 tarihinde Ankara’da imzalanan yeni bir antlaşmayla beraber 22 Nisan 1926 tarihinde imzalanan “Muhadenet ve Emniyet Muahedesi” antlaşması yenilenmiştir (Selçuk, 2015: 134). Bu suretle iki ülkenin dostane ilişkileri daha üst bir seviyeye taşınmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti inşa edildiği günden beri komşuları ile olan sınır sorunlarını çözmeyi, tüm dost ve düşman devletlerle barış ve eşitlik ilkesi çerçevesinde ikili diplomasi geliştirmeyi ve bunları kalıcı hale getirmeyi esas almıştır (Uçarol, 1995: 555). Ancak 1929 yılında Dünya Ekonomik Buhranı, İtalya’da Mussolini’nin iktidara gelmesinden sonraki tarihi süreçte dış politikada tehditkâr ve saldırgan bir yol izlemesi siyasi dengeyi değiştirmiştir (Işık, 2011: 30-31). Ayrıca Akdeniz bölgesinde İtalya’nın pervasız hareket etmesi Türk dış politikasının esaslarından olan barış ve eşitlik ilkelerine yönelik somut adımlar atılmasına vesile olmuştur (Akşin, 2007: 248). Bu tarihi olayların akabinde 9 Şubat 1934 tarihinde Yunanistan’ın ev sahipliğinde başkent Atina’da Yunanistan, Romanya, Yugoslavya ve Türkiye, arasında Balkan Antantı¹ imzalanmıştır (Tüylü, 2010: 199). Bu antlaşma imzacı Balkan ülkeleri dışından gelebilecek bir saldırı karşısında ortak tavır alma konusunda herhangi bir hüküm içermemektedir. Bu anlamda antantın temel misyonunun bir Balkan ülkesinden gelebilecek saldırıyı dikkate aldığı söylenebilirdi (Sönmezoğlu, 2011: 358). 2 Kasım 1934 tarihinde Balkan Antantı’nın imzalanmasından çok kısa bir süre sonra örgütsel bir mekanizma oluşturmak adına, Balkan Antantı Örgütü’nün statüsü imzalanmıştır (Oran, 2001: 352). Balkan Antantı ile batı sınır hattının güvence altına alınmasından sonra doğu sınırının da güvenliğinin sağlanması elzem olarak görülmüştür. Çünkü İtalya’nın Doğu Akdeniz’de izlediği yayılmacı politikası ve bu kirli politikaya bağlı olarak Habeşistan’ı işgal etmesi Ortadoğu devletlerini bu kirli politikaya karşı tedbir almaya mecbur etmiştir. Söz konusu yayılmacı politikalara karşı bir tepki olarak, Ortadoğu’daki bölgesel güçler ilk somut adımı 2 Ekim 1935 tarihinde atmışlardır. Bu doğrultuda, Türkiye, İran ve Irak arasında İsviçre’nin Cenevre kentinde üçlü bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma, bölge devletlerinin ortak güvenlik kaygıları doğrultusunda iş birliğini kurumsallaştırma çabasının erken bir örneği olarak değerlendirilmektedir. Bu süreç bağlamında Türkiye ile İran arasındaki iş birliğini daha da geliştirmek adına çeşitli antlaşmalar takip edilmiştir. Bu vesile ile çok kısa bir süre zarfında Türkiye Ortadoğu’daki siyasi ve ekonomik faaliyetlerini arttırmıştır. Ayrıca Türkiye ile Mısır arasında 7 Nisan 1937 tarihinde antlaşma imzalanmıştır. Türkiye’nin diplomatik gayretleri neticesinde İran ve Irak arasındaki tarihi sınır anlaşmazlıkları ortadan kalkmıştır. Daha sonra Afganistan da bu antlaşmaya katılacağını beyan etmiştir (Yılmaz, 2002: 1060). Aslında bu tarihi sürecin hazırlık çalışmaları Haziran 1934’te Şah Rıza’nın Atatürk’ü ziyaret etmesiyle başlamıştır. Ekim 1934’te Türk Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras’ın hummalı çabası ve girişimiyle Türkiye, İran ve Irak, Cenevre’deki Birleşmiş Milletler Merkezi’nde ön protokol imzaladılar. Irak’ın Şattularap problemi, İran’ın Bahreyn’i ilhak sorunu ikili ve çoklu müzakereler neticesinde aşılmıştır. Bu antlaşmanın imzalanmasından üç ay sonra 8 Temmuz 1937 tarihinde İran’ın ev sahipliğinde Tahran’da bulunan tarihi Sadabat Sarayı’nda İran, Türkiye, Irak ve Afganistan’ın da katılımıyla Sadabat Paketi imzalanmıştır (Bilge, 2008: 382; Turan and Tüylü Turan, 2011: 1758). İmzacı dört ülke aralarındaki diplomatik süreçleri geliştirmeyi, Milletler Cemiyeti ve Kellog Paketi’na² bağlı kalmayı taahhüt eder, ayrıca birbirlerinin içişlerine karışmamayı, sınırlarına saygı göstermeyi, saldırı amaçlı hiçbir gruba destek vermemeyi ve onlara katılmamayı beyan etmişlerdir. Sadabat Paketi’nin önemi şüphesiz ki ilk başta Ortadoğu ülkeleri arasında yapılan çok taraflı bölgesel bir antlaşma niteliğini taşımasıdır. Antlaşmanın

¹Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında imzalanan Balkan Paketi, imzacı devletlerin sınırlarının güvenliği konusunda imzalanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: İnan, 1968: 285-291.

²Savaşın ulusal politika olarak kullanılmasını yasaklayan bir uluslararası antlaşmadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Criss, 2021.

Türkler açısından önemi ise; bu antlaşma ile Türkiye'nin, büyük ölçüde bölgesel güvenlik önlemlerini doğuya taşımış olmasıdır (Hale, 2003: 55). Ayrıca bu Pakt'ın diğer bir özelliği de 1955 tarihli Bağdat Paktı'na zemin hazırlamasıdır (Umar, 2013: 3). Atatürk'ün Ortadoğu devletleriyle bir pakt kurmak istemesinin ana gayesi; emperyalist dış güçlere karşı ortak bir güç oluşturmak, Batının olası bir askeri müdahalesi durumunda devletin doğu sınırını koruma altına almak, Türkiye'nin olası bir dünya savaşında sorunlu olan doğu ve güney sınırlarını koruma altına almaktır. Ayrıca bu amaçlar arasında Doğu ve Güneydoğu'daki etnik-milliyetçi unsurların emperyalist batı ülkeleri tarafından kışkırtılmalarına engel olmakta sayılabilir (Armaoğlu, 2014: 312; Doğan, 2006: 97). Böylelikle Atatürk, emperyalist ülkelere karşı Ortadoğu'da bir pakt altında aynı payda da toplanma fikrini uygulamaya çalışmıştır. Nitekim 1937 yılında Türkiye, İran, Irak ve Afganistan, Sadabat Paktı'yla dünyaya, Ortadoğu devletlerinin batının zoraki eylemlerine karşı ortak askeri bir güç olarak çıkabileceğini ispat etmiştir (Bayraktar, 2012: 109; As, 2010: 250; Atabay, 2017: 132-134, 142).

RIZA ŞAH'IN TÜRKİYE ZİYARETİ

Millî Mücadele yıllarında Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çevresinde yer alan ve Atatürk tarafından "benim ilk inkılâp ve müşkülât arkadaşım" sözleriyle tanımlanan Hüsrev Gerede, Atatürk'ün dış politika ilkeleri doğrultusunda Türkiye'nin Tahran Büyükelçiliği görevine atanmıştır (Şimşir, 1996: 332). Bu atama, dönemin Türk dış politikasının İran ile ilişkileri derinleştirme yönündeki kararlılığını ve Atatürk'ün diplomatik kadrolarda güven duyduğu isimlere verdiği önemi göstermesi açısından dikkat çekicidir. Hüsrev Bey, İran Büyükelçiliği görevine atanmasının ardından Ankara'ya giderek Mustafa Kemal Atatürk'e veda ziyaretinde bulunmuştur. Bu ziyaret esnasında Atatürk, Hüsrev Bey'den İran Şahı'na selamlarını ve muhabbetlerini iletmesini, ayrıca kendisi ile mutlaka bir görüşme gerçekleştirme arzusunu aktarmasını istemiştir. Atatürk, bu görüşmede Hüsrev Bey aracılığıyla Şah'a, İran'dan ayrılamaması durumuna karşı, kendileri ile sınır civarında dahi olsa buluşma isteğini iletmesini talep etmiştir (Gerede, 1952: 263). Tahran Büyükelçisi Hüsrev Bey, İran Şahı ile Trabzon-Erzurum-Tebriz yolu gibi farklı konular üzerinde gerçekleştirdiği görüşmenin ardından hazırladığı raporu 8 Ağustos 1932 tarihinde Ankara'ya göndermişti. Bu rapora göre Rıza Şah, Gazi hazretlerine Ankara'daki makamında resmi olarak bir ziyaret gerçekleştirmeyi düşündüğünü ifade etmiş, ancak bu düşüncesinin iki ya da üç yıl sonra olabileceğini de sözlerine eklemiştir. Şah, İran ile Türkiye arasındaki ilişkilerde hiçbir engelin kalmadığını belirttikten sonra Trabzon-Erzurum yolunun durumunu da sormuştur. Büyükelçi, Türk hükümetinin yolun büyük bir kısmını tamamladığını, Trabzon'da ve sınırda eşya ticareti için depolar inşa edildiğini, Trabzon Limanı'nın en kısa sürede ıslah edileceğini ve bir Türk-İran transit şirketinin kurulmasının da mümkün olduğunu ifade etmiştir. Büyükelçi'nin bu açıklamaları, İran Şahı'nı son derece memnun etmiştir. Şah Hazretleri, Türkiye'nin terakki ve temeddün yolunda hızlı ve büyük adımlarla ilerlediğini, bu durumu kendisinin de derin bir sevgi ve yüksek bir gururla takip ettiğini dile getirmiştir. Ulu Gazi'nin öncülüğünde Türkiye'nin ve milletin refah ve mutluluk yolunda ilerlediğini vurgulamıştır. Ayrıca, hem kendisinin hem de İran'da izlenen yolun Türkiye'nin kurtarıcısının çizdiği yoldan yürümek yani Gazi'yi takip etmekten ibaret olduğunu belirtmiştir. Hatta İran Şahı, kendisini ziyaret eden Hicaz Veliahdı Emir Faysal'a kendilerinin yaptığı gibi Gazi'nin izlediği yoldan gitmelerini tavsiye etmiştir (BCA, 030.01.261.757.26).

Tahran'a büyükelçi olarak atanan Hüsrev Gerede, 1933 yılının Ocak ayında İran Şahı Rıza ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşme esnasında Rıza Şah, Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk ile doğrudan görüşme arzusunu açık bir şekilde dile getirmiştir. Şah, bu isteğini şu ifadelerle ortaya koymuştur: "Sabırlı bir adam olduğum malumdur. Fakat iki şeye sabrım kalmamıştır. Biri Avrupa'daki oğlumu görmek, diğeri dostum sevgili Gazi Hazretleriyle buluşmak ve tanışmak. Bunun için kararım; on sekiz ay sonra, yani gelecek yaz doğruca Ankara'ya giderek, evvela Türkiye Reiscumhuru Gazi Hazretlerine resmî ziyaret yapmak. Başka hiçbir ecnebi devlete resmî ziyaret yapacak değilim" (Erden, 2006: 205). Bu ifadeler, Rıza Şah'ın Atatürk'e duyduğu kişisel hayranlığın yanı sıra, Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerin diplomatik derinliğini ve samimiyetini de ortaya koymaktadır. Zira Türkiye ve İran arasında gelişen yakın ilişki ve iyi niyet sayesinde farklı alanlarda birçok antlaşma imzalanmıştı. İki devletin yakınlaşması üzerinde olumsuz etki yapan ve tarihsel bir sorun haline gelen sınır meselesinin, 1932 yılında çözülmesi iyi ilişkilere önemli bir ivme kazandırmıştır. Bir müddet sonra Hüsrev Bey, Rıza Şah'ın Atatürk'ün görüşme isteğini kabul ettiğini Ankara'ya bildirmişti. Bu kararı memnuniyetle karşılayan Ankara Hükümeti, 1933 yılı sonlarında Tahran Büyükelçisi aracılığıyla Şah'ı Türkiye'ye resmi olarak davet etmiştir (Koca, 2013: 112-113). Büyükelçi Hüsrev Bey, bu ziyaretin tüm

Türkiye milleti için çok değerli ve tarihi bir anı olacağını vurgulamış, ayrıca Doğu'nun iki büyük adamının Ankara da gerçekleştireceği bu temasın uluslararası siyaset muhitinde Doğu barışı adına çok önemli akisler yapacağını altını çizmiştir (BCA, 030.10.261.758.17).

Şah'ın Türkiye ziyaretini yapmak istemesinin ana nedenleri arasında; ikili ilişkilerin daha fazla güçlendirilmesi ve kalıcı dostluk kurulması sayılabilir. Ayrıca bu nedenler haricinde Şah'ın, geçmişteki sorunları geride bırakıp reddi miras usulünü benimsemek istediği de görülebilir. Şah bu yolla, ticaretin ilerletilmesi, eğitim reformları için bir yol haritası belirlenmesi, askerî iş birliği ve Türkiye'deki modernleşme çerçevesinde oluşturulan kurumların İran için bir model olup olamayacağı gibi konuları ön plana çıkarıyor ve bu nedenler doğrultusunda Türkiye'yi ziyaret etmek istiyordu (Azap, 2022: 24; Atuk, 2017: 234-242). İran Şahı, 2 Mart 1933 tarihli Ramazan Bayramı dolayısıyla İslam sefaret heyetini kabulü esnasında, Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçisi'ne Gazi Hazretlerine tebriklerini iletmesini istemiştir. Ayrıca, hudut mıntıkasında yer alan askerî birliklerimizin eşkıyalığa karşı yaptığı değerli yardımını ve teyakkuzu sayesinde hüküm süren asayıştan çok memnun olduklarını da belirtmişlerdir (BCA, 030.10.261.758.3). İkili ilişkilerde olumlu gelişmeler yaşanırken, bu süreci olumsuz etkileyen bazı gelişmelerde meydana gelmekteydi. Tahran Elçiliği'nden Başvekâlete gönderilen 19 Nisan 1934 tarihli bir yazıda Tahran Elçisi, İzmir'de yayımlanan Yeni Asır gazetesinin 22 Şubat 1934 tarihli sayısından ve İstanbul basınında son günlerde İran Şahı aleyhine çıkan haberlerden yakınmıştır. Ayrıca bu tür yayımların yıllarca emek verdikleri dostluk siyasetine zarar verdiğini de vurgulamıştır (BCA, 030.10.261.759.4).

Rıza Şah'ın Türkiye'ye gerçekleştireceği resmî ziyaret öncesinde, Türk hükümeti kapsamlı hazırlıklara başlamıştır. 1934 yılının Mayıs ayı itibarıyla, Şah'ın Türkiye-İran sınırından başlayarak Ankara'ya kadar uzanacak güzergâhı boyunca çeşitli altyapı ve düzenleme çalışmaları yapılmıştır. Özellikle Erzurum, Kars, Iğdır, Gümüşhane, Samsun ve Trabzon şehirlerindeki sokaklar ve caddeler yenilenerek Türk-İran bayraklarıyla donatılmış ve büyük meydana taklar kurulmuştu. Rıza Han ve beraberindeki heyetin gece konaklayacağı mekânlar da seçilerek hazırlanmıştır. Benzer şekilde, Ankara'da da hazırlıklar yapılmıştı. Şehrin sokakları ve caddeleri neredeyse tamamen yenilenmiş, taklar kurularak, Türk ve İran bayrakları asılmıştı (Akgül, 2005: 18; Cumhuriyet, 15 Haziran 1934: 5). İran Şahı'nın Ankara ziyareti öncesinde, Çankaya'daki İran Sefaret Evi'ni caddeye bağlayan yolun tamamlanması için inşasına başlanması da yine yapılan hazırlıklar arasındaydı (BCA, 030.10.122.868.7). Rıza Han, Ankara'da bulunacağı süre zarfında Halkevi'nde ağırlanacağı için burası da itina ile hazırlanmış ve Mustafa Kemal tarafından bizzat denetlenmiştir (Akgül, 2005: 18). Yapılan fiziki hazırlıkların yanı sıra İran Şahı'nın Türkiye'yi ziyaretinden önce gerekli emniyet önlemlerinin de alınması amacıyla 1. Umum Müfettişi Hilmi, teftiş yapmak üzere Bitlis'e gitmiştir. Haziran ayında gerçekleşmesi planlanan bu seyahatte İran Şahı'nın sınırimıza Kızıldeniz'den girmesi bekleniyordu. Bu nedenle Hilmi Bey, İran Şahı'nın geçeceği yolların otomobil geçişine uygun bir hale getirilmesi, yollarda her türlü güvenlik önleminin alınması ve heyetin kalacağı konaklama yerlerinde istihbaratın sağlanması gibi konuları detaylı bir şekilde gözden geçirmiştir (BCA, 030.10.69.457.19). Bu hazırlıklar, ziyarete verilen önemin ve iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin seviyesinin somut bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. 1934 yılının Haziran ayında gerçekleştirilen bu önemli ziyaret Türk kamuoyunda da büyük bir mutluluk ve sevinçle karşılanmıştır. Türk basını Şah'ın bu ziyaretini tüm detaylarıyla gazete manşetlerine ve sütunlarına taşıyarak okuyucularıyla paylaşmıştır (Altan, 2018: 9). Rıza Şah, davet edilmesi üzerine 1934 yılında Türkiye'ye ziyarette bulunmuştur (Azap, 2022: 22-23; Hâkimiyet-i Milliye, 7 Temmuz 1934: 1). Rıza Şah, 10 Haziran 1934 tarihinde kendilerine katılan Tahran Büyükelçisi Hüsrev Bey ile birlikte Gürcü bulak sınırından Türkiye'ye girmiştir (Cumhuriyet, 11 Haziran 1934: 1). İran Şahı'nın seyahati hakkında Ordu Müfettişi Ali Sait tarafından Başbakanlığa verilen bilgiden anlaşıldığı üzere; Heyet ile birlikte 02.06.1934 tarihinde saat 07.00'de Iğdır'dan yola çıkmış ve öğle yemeği için Kağızman'da verilen üç saatlik bir molanın ardından saat 17.00'de Kars'a geçilmiştir. Rıza Şah'ın Türkiye'ye gerçekleştirdiği resmî ziyaret kapsamında Kağızman ve Kars'ta halk ve askerî birlikler tarafından kendisine yönelik büyük bir ilgi ve coşku gösterilmiştir. Şah ve beraberindeki heyet, gördükleri bu yoğun ilgi ve misafirperverlikten ötürü son derece memnun kalmıştır. İki gün süren yolculuk herhangi bir sorun yaşanmadan, son derece rahat bir şekilde gerçekleşmiştir (BCA, 030.10.200.367.3). Bu ziyaret, Rıza Şah'ın İran dışına gerçekleştirdiği ilk seyahat olma özelliğini taşımaktadır. Şah, 15 Haziran sabahı saat 08.00'de Samsun Limanı'na ulaşmış; aynı gün kendisi için özel olarak tahsis edilen trenle Ankara'ya hareket etmiştir. Rıza Han ve beraberindekileri taşıyan tren; Zile,

Tokat, Amasya ve Kayseri güzergâhlarını takip etmiş ve tren her durduğu yerde törenler ve halkın coşkun gösterileri ile karşılandıktan sonra 16 Haziran'da Ankara'ya ulaşmıştı (Cumhuriyet, 16 Haziran 1934: 3). İran Şahı, Ankara'da Mustafa Kemal Atatürk ve devlet erkânı tarafından resmi bir törenle karşılandı. Ankara halkı, diğer şehirlerde olduğu üzere Şah'a büyük bir coşkuyla tezahüratta bulunmuştur. Şah'ın Ankara'da olduğu esnada büyük katılımlı şenlikler ve muazzam gösteriler düzenlenmişti (Akşin, 1991: 195). Rıza Han, Ankara'da geçirdiği dördüncü gün olan 19 Haziran 1934 tarihinde İsmet Paşa Kız Enstitüsü ile Ankara Ticaret Lisesi'ni ziyaret etmişti. Bu ziyaretlerin ardından, Atatürk ile birlikte Özsoy Operası'nın temsilini izlemek için Halkevi'ne geçmişti (Cumhuriyet, 20 Haziran 1934: 1). Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomi, sanayi ve eğitim gibi alanlarda olduğu gibi sanat alanında da önemli bir gelişim gösterdiğini hem doğulu hem de batılı devletlere göstermek amacıyla Mustafa Kemal Atatürk tarafından ısmarlanan "Özsoy Operası", İran Şahı Rıza Pehlevi karşısında başarıyla sahnelenmiştir (Baltacan, 2006: 36). Özsoy Operası, Ahmet Adnan Saygun'un yalnızca 27 yaşında iken ve sadece 2 ay gibi kısa bir sürede bestelediği, Cumhuriyet tarihimizde seslendirilen ilk opera eseridir. Eserin librettosunu ise Münir Hayri Egeli kaleme almıştır. Özsoy'un ana fikri, bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından ortaya konmuştur. Atatürk'ün İran Şahı'na bir "opera" izlettirme fikrinin kaynağı ne olabilir? Ahmet Adnan Saygun'a göre, Atatürk'ün bu arzusunun iki fikir beslemiştir. Birincisi, İran ile yakınlaşmayı ve iki devlet arasında sağlam bir dostluk kurulmasını istemesi; ikincisi ise, Türk-İran dostluğu açısından Şah'a büyük bir itibar göstermek ve onu mümkün olduğunca etkilemek istemesidir (Bayık, 2002: 289-290).

Rıza Şah'ın Türkiye'de gerçekleştireceği resmî ziyaretin süresi başlangıçta 15 ila 17 gün olarak planlanmıştı. Ancak, Mustafa Kemal Atatürk'ün özel daveti üzerine Rıza Şah'ın Balıkesir, Eskişehir, Çanakkale ve İzmir gibi şehirleri de ziyaret etmesi ve İstanbul'da iki gün daha kalması sonucunda, seyahatin süresi 27 güne uzamıştır (Erden, 2006: 212-253). Bu gelişme, iki lider arasındaki yakın ilişkilerin yanı sıra, Türkiye'nin modernleşme sürecinin Şah tarafından yerinde gözlemlenmesine verilen önemin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Rıza Şah, Türkiye ziyareti kapsamında 2 Temmuz tarihinde İstanbul'dan ayrılmıştır. İstanbul'a geldiğinde ve şehirden ayrılırken de kendisi için son derece görkemli bir tören düzenlenmiştir. İki liderin samimi bir şekilde vedalaşmalarının ardından Rıza Şah, Ege Vapuru ile Trabzon'a doğru hareket etmiştir. Beş gün süren yolculuğun ardından Rıza Han, tek resmi ziyarette bulunduğu Türkiye'den, 6 Temmuz'da Gürcü bulak'tan İran topraklarına girerek ayrıldı. Rıza Şah, 6 Temmuz'da Türkiye'den ayrılmak üzereyken Beyazıt'tan Mustafa Kemal Atatürk'e bir telgraf göndermiştir. Bu telgrafta, Türkiye ziyareti sırasında duyduğu memnuniyeti ve Atatürk'e yönelik derin takdirini şu ifadelerle dile getirmiştir: "Bu mevkide Türkiye'ye veda ediyorum, fırsatı ganimet bildim. O büyük biraderimin muhabbet ve samimi ihsasatı benim kalbimde unutulmayacak hatıralar icat edecektir. Bir defa daha teşekkürlerimi arz ile nihayetsiz hürmetimi takdim ediyorum. Orada misafiretim esnasında İran ve Türkiye milletlerinin kalp ve ruh birliğini gözümle gördüm. Zaman, bu rabitaların mesut neticesini gösterecektir. Büyük kardeşime selamet, uzun ömürler ve Türk milletine saadetler dilerim" (Akgül, 2005: 38). Bu mesaj, iki lider arasındaki kişisel dostluğu ve iki ülke halkları arasındaki yakınlaşmayı gözler önüne sermesi bakımından dikkate değerdir. Mustafa Kemal Atatürk, 9 Mayıs 1935 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin IV. Büyük Kurultayı'nın açılış konuşmasında, Rıza Şah'ın 1934 yılı Haziran ayında gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretini "geçen dört yılın şerefli hadiselerinden biri" olarak nitelendirmiştir (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1997: 400). Bu ziyaret, yalnızca iki devlet adamı arasındaki kişisel dostluğu pekiştirmekle kalmamış, aynı zamanda Türkiye ve İran arasındaki diplomatik ilişkilerin derinleşmesi ve iki ülke arasındaki bölgesel iş birliğinin yakınlaşması bakımından tarihsel bir dönüm noktası teşkil etmiştir.

SONUÇ

Ortadoğu'nun tarihi derinliğe sahip iki devleti olan Türkiye ve İran, jeopolitik, stratejik ve coğrafi açıdan önemli bir kavşak noktasında yer almaktadır. Bu iki ülkenin konumları, bölgesel ve küresel siyasi dinamikler üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmuştur. Türkiye'de Millî Mücadele Dönemi devam ederken 1921 yılının şubat ayında İran'da Rıza Han yaptığı askeri darbeyle iktidarı ele geçirmiştir. Bu tarihi dönemde Ankara hükümeti çıkarları doğrultusunda İngilizlerden uzaklaşıp hem Sovyet Rusya ile hem de İran'da iktidara gelen yeni hükümetle açık diplomasi yürütmüştür. Bu kritik ve tarihi dönemde Türkiye ve İran'ı birbirine yakınlaştıran ve diplomasi kanalını her daim yürüten asıl unsur milliyetçilik ve bağımsızlık taraftarı olan yönetimlerin işbaşında yer almasıdır. Ayrıca iki ülkeyi birbirine yakınlaştıran bir diğer önemli unsur ise İngiltere'nin bölgedeki emperyal emelleridir. Çünkü İngiltere,

her iki ülke sınırında milliyetçi Kürt aşiretlere destek vererek Kürtlerin bağımsızlık mücadelesine zemin hazırlamıştır. Aslında sınırda meydana gelen milliyetçi isyanlar nedeniyle Türkiye ve İran arasındaki diplomatik kanallar bir süre duraklamasına rağmen her iki devletin uzlaşmacı tutumları sayesinde sorunlar giderilmiştir.

Türkiye’de, Cumhuriyet rejiminin ilanı İran’da geniş yankı uyandırmıştır. İran’da da bazı aydınlar, cumhuriyetin kurulması yönünde taleplerini dile getirmişlerdir. Dönemin başkanı olan Rıza Han, İran’da Atatürk gibi köklü devrimler gerçekleştirmek ve cumhuriyet rejimini tesis etmek istemiş hatta bunun için yoğun bir çaba sarf etmiştir. Ancak Han, ülkesindeki cumhuriyet karşıtı olağan dışı tepkilere ve protestolara daha fazla dayanamayarak bu fikrinden vazgeçmek zorunda kalmıştır. Şah’ın, İran’da iktidarı ele geçirmesiyle birlikte iki kadim ülke arasındaki tarihi bağlar yeni bir aşamaya geçmiştir. Ayrıca bu yeni dönemde iki ülke arasında başlayan pozitif hava, Atatürk’ün resmi daveti ile Rıza Şah’ın Türkiye’yi ziyaret etmesiyle zirveye ulaşmıştır. Rıza Şah bu geziden, Atatürk’ün gerçekleştirdiği reformlardan ve kendisine gösterilen ilgiden çok memnun kalmıştır. Ayrıca bu gezi sayesinde iki ülke arasındaki diplomatik kanalların her açıdan düzenlenmesi ve ilişkilerin ortak payda da hukukî bir zemine oturtulması için çok sayıda antlaşma yapılması olanağı ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak geçmiş tarihsel süreçlerin aksine iki modernist lider öncülüğünde yeni bir yakınlaşma dönemi başlamış ve iki ülke arasındaki askeri, siyasi, ticari, kültürel ve ekonomik ilişkiler pozitif bir safhaya girmiştir.

KAYNAKÇA

Akgül, L. H. (2005). Rıza Han’ın (Rıza Şah Pehlevi) Türkiye ziyareti, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 0(7), 1-42.

Akşam, (23 Ocak 1932). “İran hududu tilafname dün akşam imza edildi”, s.1.

Akşin, A. (1991). *Atatürk’ün dış politika ilkeleri ve diplomasisi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Akşin, S. (2007). *Kısa Türkiye tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Altan, S. (2018). Rıza Şah Pehlevi’nin Türkiye ziyaretinin cumhuriyet gazetesindeki yansımaları, *History Studies Dergisi*, 10(4), 1-20.

Arı, T. (2005). *Geçmişten günümüze Ortadoğu: siyaset, savaş ve diplomasi*. Alfa Yayınları.

Arı, T. (2007). *Irak, İran, ABD ve petrol*. Alfa Yayınları.

Armaoğlu, F. (1999). *20. yüzyıl siyasi tarihi (cilt:1-2: 1914-1995)*. Alkım Yayınevi.

Armaoğlu, F. (2014). *20. yüzyıl siyasi tarihi 1914-1995*. Timaş Yayınları.

As, E. (2010). XVI. yy.dan cumhuriyetin ilk yıllarına kadar Türk-İran sınır sorunları ve çözümü, *Atatürk Yolu Dergisi*, 12(46), 219-253.

Atabay, M. (2017). *Son yüzyılda Türkiye ve Ortadoğu*. Paradigma Akademi Yayınları.

Atatürk’ün söylev ve demeçleri cilt: II, (1997). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

Atuk, M. V. (2017). İran Şahı Rıza Pehlevi’nin Türkiye ziyareti, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 17(35), 219-247.

Aykun, İ. (1995). Erzurum konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran hudut antlaşması, (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi.

Azap, E. Y. (2022). Ata’nın mihmanı: İran Şahı Rıza Pehlevi’nin Türkiye ziyaretindeki teşrifat ve ziyarete dair mühim notlar, *Atatürk Yolu Dergisi*, (70), 17-32.

Azap, E. Y. (2022). I. Erzurum antlaşması metninde yapılan tahrifat ve antlaşmanın uygulanmasında yarattığı sorunlar, *Tarih Dergisi*, (77), 213-257.

Baltacan, M. (2006). Ahmet Adnan Saygun’un “özsoy” operasının incelenmesi, rejî çalışması ve sahnelenmesi, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi.

Bayık, M. (2002). Atatürk'ün ana fikrini verdiği ilk opera: öz soy destanı, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XVIII(52), 289-299.

Bayraktar, M. (2012). Atatürk dönemi Türkiye'nin Ortadoğu politikası ve sadâbat paktı, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Beykent Üniversitesi.

BCA (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), 030.10.261.758.17. (23.11.1933).

BCA, 030.01.261.757.26. (18.09.1932).

BCA, 030.10.122.868.7. (02.08.1933).

BCA, 030.10.200.367.3. (12.06.1934).

BCA, 030.10.261.758.3. (02.03.1933).

BCA, 030.10.261.759.4. (19.04.1934).

BCA, 030.10.69.457.19. (17.04.1934).

BCA, 030.18.1.1.18.28.6. (29.04.1926).

BCA, 030.18.1.1.3.26.20. (28.06.1921).

BCA, 030.18.1.1.6.36.8. (12.11.1922).

Bilge, M. L. (2008). Sâdâbâd paktı. Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi, cilt:35, 381-382.

Cin, B. (2006). Türkiye-İran ilişkileri (1923-1938), (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi.

Criss, N. B. (2021). Briand-Kellog paktı (1928). <https://www.ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/briand-kellog-pakti-1928/> (Erişim Tarihi: 01.06.2023).

Cumhuriyet, (11 Haziran 1934). "Rıza şah hz. memleketimizde", s.1.

Cumhuriyet, (15 Haziran 1934). "Şehin şah hz. samsuna hareket ettiler", s.5.

Cumhuriyet, (16 Haziran 1934). "Şehin şah hz. bugün gazi hz. ne mülaki oluyorlar", s.3.

Cumhuriyet, (20 Haziran 1934). "Şehin şah hz. şerefine dün halkevinde büyük bir müsamere verildi", s.1.

Çamurcu, K. (2000). *Firuze köprüde üçüncü cumhuriyet*. Şehir Yayınları.

Çeçen, A. (2018). *Türkiye ve Ortadoğu*. Destek Yayınları.

Çete, M. (2007). Türkiye-İran ilişkileri (1919-1938), (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi.

Çetinsaya, G. (1999). Atatürk dönemi Türkiye-İran ilişkileri 1926-1938, *Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 148-175.

Çetinsaya, G. (2000). Millî mücadele'den cumhuriyet'e Türk-İran ilişkileri 1919-1925, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 16(48), 769-796.

Çetinsaya, G. (2002). Cumhuriyet dönemi Türkiye-İran ilişkileri. *Türkler ansiklopedisi*, cilt:17. Yeni Türkiye Yayınları.

Çetinsaya, G. (2007). Türk dış politikasında İran kaynaklı geleneksel tehdit algılamaları ve şii jeopolitiği, *Avrasya Dosyası Dergisi*, 13(3), 161-189.

Doğan, A. and Kılınc, M. (2020). Cumhuriyet dönemi Türk kadınının modernleşmesinde öncü bir kurum: ismet paşa kız enstitüsü Ankara (1928-1938), *OPUS - Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(29), 2371-2389.

Doğan, T. (2006). Sadabat paktı ışığında Atatürk'ün orta doğu politikasının değerlendirilmesi, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi.

Elhan, N. and Karaoğlu, O. (2022). Uluslararası dostluk çerçevesinde Türkiye-İran ilişkileri: Mustafa Kemal Atatürk ve Rıza Şah Pehlevi, *İran Çalışmaları Dergisi*, 6(2), 203-226.

Erdal, İ. (2012). Atatürk dönemi (1923-1938) Türk-İran ilişkileri ve sadabad paktı, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, (34), 77-88.

Erdem, U. (2016). İngiliz yıllık raporlarında Türk-İran ilişkileri 1924-1934, *Yeni Türkiye Dergisi*, (87), 390-401.

Erden, Ö. (2006). *Mustafa Kemal Atatürk döneminde Türkiye'yi ziyaret eden devlet başkanları*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Garthwaite, G. R. (2011). *İran tarihi pers İmparatorluğu'ndan günümüze* (Çev. F. Aytuna). İnkılâp Kitabevi.

Gerede, R. H. (1952). *Siyasi hatıralarım I İran (ağustos 1930 - haziran 1934)*. Vakit Basımevi.

Gül, M. F. (2021). Osmanlı Devleti'nde kapitülasyonların kaldırılması sonrasında halkın tepkilerine dâir bazı tespitler, *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, (5), 732-754.

Gürkaş, B. (2004). Türkiye-İran ilişkileri, *Tasam Stratejik Öngörü Dergisi*, (6), 104-122.

Hâkimiyet-i Milliye, (16 Haziran 1922). "İran kabinesi ve Anadolu ile itilaf", s.1.

Hâkimiyet-i Milliye, (7 Temmuz 1934). "Alâhazreti hümayun memleketinin dün hududunu geçti", s.1.

Hale, W. (2003). *Türk dış politikası 1774-2000* (Çev. P. Demir). Mozaik Yayınları.

Işık, S. (2011). Balkan antantı, balkan paktı ve Türkiye, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi.

İnan, Â. (1968). Balkan antantı 1934, *Bulleten Dergisi*, 32(126), 285-291.

İvanov, M. S. (2021). *İran tarihi: en eski çağlardan yirminci yüzyıla* (Çev. H. Demiroğlu). Selenge Yayınları.

Kara, P. (2010). Türkiye-İran ilişkileri (1923-1960), (Yayımlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi.

Karabalık, K. (2023). Türkiye'de cumhuriyetin ilanının İran'daki yansımaları, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 38(2), 573-593.

Kartal, K. (Ed.). (2019). II. Abdülhamit döneminde Osmanlı-İran ilişkilerinde Kürt aşiretleri meselesi. İksad Yayınları.

Kaya, M. (2004). Türk-İran ilişkileri (1923-1938), (Yayımlanmamış doktora tezi). Fırat Üniversitesi.

Kaya, M. (2017). Simko ağa isyanının Türk-İran ilişkileri üzerindeki etkileri (1905-1930), *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 201-210.

Kısak, M. (2022). Rızâ Şâh Pehlevî dönemi fars milliyetçiliği ve toplumsal yansımaları, (Yayımlanmamış doktora tezi). Harran Üniversitesi.

Koca, M. (2013). İran'da rıza şah dönemi modernleşme hareketleri (1925-1941), (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi.

- Koca, M. (2020). XX. yüzyılın başında Şah Rıza Pehlevi'nin reformları ekseninde İran'ın modernleşme çabası, *Asia Minor Studies*, 8(1), 355-371.
- Kurtuluş, R. (2008). Rızâ Şah Pehlevî. Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi, cilt:35, 67.
- Mansel, P. (1998). *Sultanların ihtişamı 1869-1945 orta doğu hükümdarları* (Çev. N. Alemdar). İnkılâp Yayınevi.
- Metin, C. (2006). Türk modernleşmesi ve İran (1890-1936), (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi.
- Müezzinoğlu, E. and Şahin, İ. (2016). Sorunlu mirasın reddi: 22 Nisan 1926 Türkiye-İran güvenlik ve dostluk antlaşması, *Yeni Türkiye*, (85), 237-252.
- Oberling, P. (1994). *Atatürk ve Rıza Şah* (Çev. H. Mert). I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu Bildirileri, 21-23 Eylül 1987, 209-214.
- Ocak, A. Y. (2002). Osmanlı kaynaklarında ve modern Türk tarihçiliğinde Osmanlı-Safevî münasebetleri (XVI-XVII. yüzyıllar), *Belleter Dergisi*, 66(246), 503-516.
- Oran, B. (Ed.). (2001). *Türk dış politikası, kurtuluş savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar (cilt I: 1919-1980)*. İletişim Yayınları.
- Öngören, R. (2008). Safiyyüddîn-i erdebilî. Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi, cilt:35, 476-478.
- Özdemir, E. and Çakırbaş, A. (2013). 1927 tarihli genelkurmay'ın İran Azerbaycan'ı tedkik raporuna göre bu bölgedeki Kürt aşiretleri, *Tarih Okulu Dergisi*, (15), 311-329.
- Özgiray, A. (1995). İngiliz belgeleri ışığında Türk-İran siyasi ilişkileri 1920-1938, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XI(33), 687-698.
- Öztoprak, İ. (1984). Atatürk, çağdaşlaşma ve dış dünyadaki etkileri, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1(1), 288-299.
- Pehlivanoglu, A. Ö. (2004). *Ortadoğu ve Türkiye*. Kastaş Yayınevi.
- Sandıklı, A. and Emeklier, B. (2014). İran nükleer kriz'inin Türkiye'ye olası etkileri. İçinde A. Sandıklı ve E. Kaya (Eds.), *Orta doğu'da değişim ve Türkiye* (ss. 39-80). Bilgesam Yayınları.
- Saray, M. (1999). *Türk-İran ilişkileri*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Sarıhan, Z. (1996). *Kurtuluş savaşı günlüğü IV*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sarıkcıoğlu, M. (2009). Osmanlı-İran hudut anlaşmazlıkları (1847-1913) ve 1913 İstanbul protokolü, (Yayımlanmamış doktora tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Selçuk, E. (2015). Pehleviler dönemi Türk-İran ilişkileri, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, (25), 129-140.
- Sonyel, S. R. (1991). *Türk kurtuluş savaşı ve dış politika II*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sonyel, S. R. (1995). *Türk kurtuluş savaşı ve dış politika I*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sönmezoğlu, F. (2011). *İki savaş sırası ve arasında Türk dış politikası*. Der Yayıncılık.
- Şimşir, B. N. (1996). *Bizim diplomatlar*. Bilgi Yayınevi.
- TBMM Zabıt Ceridesi, (1921). Devre: I, Cilt:11, 43. Birleşim, TBMM Matbaası.
- Teke, C. and Aydoğan, E. (2021). Memduh Şevket Bey'in tahran büyükelçiliği dönemi Türkiye-İran ilişkileri 1925-1930, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (72), 347-370.
- Turan, Ş. (1996). *Türk devrim tarihi, yeni Türkiye'nin oluşumu (1923-1938)*. 3.Kitap (İkinci Bölüm). Bilgi Yayınevi.

Turan, T. and Tüylü Turan, E. (2011). Cumhuriyet ve ulus gazetelerinde saadâbad paktı'nın imzalanmasının yansımaları, *Turkish Studies*, 6(3), 1749-1767.

Türkman, S. (2007). *ABD, Ortadoğu ve Türkiye*. Nobel Yayınları.

Tüylü, E. (2010). 1934 balkan antantı'nın dış basındaki yansımaları, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi.

Uçarol, R. (1995). *Siyasi tarih (1789-1994)*. Filiz Kitabevi.

Umar, Ö. O. (2010). Millî mücadele dönemi Atatürk'ün Ortadoğu politikası, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 443-470.

Umar, Ö. O. (2013). *Bağdat paktı*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (2011). *Osmanlı tarihi*. II. Cilt. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ünal, F. (2006). Şikak aşireti ve reisi simko lakaplı İsmail ağa'nın faaliyetleri, *Tarih Dergisi*, (44), 169-198.

Vakit, (10 Haziran 1934). "İran şehin şahı hz. bugün Türk toprağında", s.1-2.

Yazıcı, T. (1995). Ferhengistan. Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi, cilt:12, 391-392.

Yıldırım, E. (2009). Türk-İran ilişkileri (1918-1960), (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi.

Yılmaz, M. (2002). Atatürk dönemi Türk dış politikası (1919-1938). Türkler ansiklopedisi, cilt:16. Yeni Türkiye Yayınları.